

Fenomén primátor Osobnosti v čele měst v 19. a 20. století

41. mezinárodní konference Archivu hlavního města Prahy ve spolupráci s Historickým ústavem Akademie věd České republiky, Fakultou humanitních studií Univerzity Karlovy, Filozofickou fakultou Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem a Instytutem Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie

4.–5. října 2022, Praha

TOMÁŠ DVOŘÁK, Historický ústav, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno Prestížní post nebo horké křeslo? Předsedové brněnského národního výboru v letech 1945–1954

Sledované období je nejen z hlediska samosprávy charakteristické výraznou personální i institucionální nestabilitou. Během necelé dekády došlo celkem čtyřikrát také k výměně nejvyššího představitele největšího moravského města, přičemž však v jeho čele třikrát stanul stejný muž, komunista Vladimír Matula. Ani jednou přitom nebyl, byť jen formálně, zvolen. Tyto výměny úzce souvisejí s vnitropolitickým i vnitrostranickým bojem přesahujícím hranice Brna a zároveň velmi dobře ilustrují plynulý přechod od poválečných veřejných čistek k poúnorovým čistkám stranickým. Okolnosti těchto převratů také vyznačují část existujících sítí osobních vazeb.

Zároveň se jedná o období zániku obecní samosprávy ve skutečném slova smyslu. Vedle nahlédnutí do zákulisí lokální politické kultury, s přihlédnutím ke specifickému postavení a ambicím moravské metropole, se příspěvek pokusí o odpověď na otázku, jak se v tomto bouřlivém období vyvíjelo vnímání role městské samosprávy a jak svoji roli v konfrontaci s politickou realitou vnímali její nejvyšší představitelé.

Příspěvek je založen na podrobném životopisném studiu postavy Vladimíra Matuly a také na přípravném výzkumu k pátému svazku Dějin Brna.

HANA GUTOVÁ VOBRÁTILKOVÁ, Archiv hlavního města Prahy

Staročesi Tomáš Černý a Ferdinand Vališ – cesta vizionáře a pragmatika do čela Prahy

V 80. letech 19. století stanuly v čele hlavního města dvě rozdílné osobnosti staročeské strany, které se spolupodílely na proměně Prahy v moderní velkoměsto. V souvislosti s nebyvalým rozmachem pražské obce a rychlým rozvojem občanské společnosti inicioval Tomáš Černý řadu náročných městských projektů. Ať už se jednalo o problematiku školství, vodárenství, kanalizace, regulace a asanace města či o otázku sloučení Prahy s předměstími, prosazoval starosta Černý odvážnou a aktivní komunální politiku. Velkoryse naplánovaná vize politicky a hospodářsky silného hlavního města však během své realizace často narážela na překážky, zejména finančního charakteru. Ačkoliv starostův náměstek Ferdinand Vališ politiku Tomáše Černého podporoval, poté, co byl zvolen jeho nástupcem, byl nucen projevit větší pragmatismus a v některých jeho krocích nepokračoval. Vališ reagoval spíše na bezprostřední

problémy města. Uznání napříč politickým spektrem si vysloužil zejména za svědomitou péčí o hospodaření Prahy. Zatímco se Tomáš Černý stal respektovaným politikem v celozemském měřítku, ambice Ferdinanda Vališe vystoupit ze stínu svého schopného předchůdce ukončila jeho nenadálá a předčasná smrt.

Příspěvek si klade za cíl srovnat cestu obou staročeských politiků do křesla pražského starosty, objasnit jejich priority v úřadě a zhodnotit úspěchy či neúspěchy, kterých na poli pražské komunální politiky dosáhli. Zásadní pramen pro tento výzkum představují protokoly městské správy, tj. zápisy ze schůzí sboru obecních starších a městské rady, doplnkově také prameny ústřední proveniencce (jako např. archivní fond České místodržitelství v Praze). Politickou kariéru Černého a Vališe do značné míry ovlivnil „vůdce národa“ František Ladislav Rieger. Probíhalo však rozhodování městské reprezentace skutečně v tom nejužším možném sepětí s celostátním vedením Národní strany? Politické a osobní vazby mezi špičkami staročeské strany se pokusím poodhalit na základě zkoumání jejich dochované korespondence. Pozornost věnuji i tomu, jak mandáty obou starostů reflektoval dobový tisk a ve svých pamětech i některé veřejně známé osobnosti.

TEREZIE HLAVÁČKOVÁ, Národní filmový archiv

Karel Baxa na filmovém plátně

Politik a právník Karel Baxa se bezesporu zapsal do historie dějin Prahy coby její prvorepublikový starosta a primátor. Baxa bývá vnímán velmi často jako osoba kontroverzní, na jedné straně jsou jeho nepopíratelné zásluhy o rozvoj Prahy a na straně druhé stojí jeho antisemitské a nacionální názory. Baxa však jako primátor dokázal využít svůj prezentační potenciál a politické zkušenosti, ve funkci starosty a primátora byl osmnáct let. Současně si také zakládal na oné společenské prestiži, kterou mu post primátora přinesl. Z období první republiky se dochovalo několik dokumentárních a zpravodajských filmů, které mohou osobnost Karla Baxy přiblížit v jiném historickém kontextu než prameny písemné povahy. Cílem příspěvku bude prostřednictvím „nonfikční“ kinematografie představit Baxův mediální obraz. Analyzovány tedy budou významné události, kterých se primátor Baxa zúčastnil, přičemž budou dány do kontextu s jeho filmovým obrazem. Dochované jsou filmové záběry v celém Baxově primátorském období, tedy od jeho zvolení v roce 1923 až po jeho rezignaci v roce 1937. Součástí příspěvku budou filmové ukázky.

MARIA HORN, Stadtarchiv Nürnberg

Initiativen des Oberbürgermeisters der Stadt Nürnberg Andreas Urschlechter in der „Planungsdekade“

Andreas Urschlechter wurde 1957 zum Oberbürgermeister der Stadt Nürnberg gewählt und blieb dies, bis er aus Altersgründen nicht mehr antreten konnte, bis 1987. Damit war er zu Dienstantritt der jüngste Oberbürgermeister und zum Ende seiner Amtszeit der dienstälteste Oberbürgermeister einer deutschen Großstadt. Neben dieser langen Dauer seiner Amtszeit machen weitere Aspekte seine Position und seine Figur bedeutend und beachtenswert: Urschlechter hatte das Amt des Oberbürgermeisters in einer Zeit inne, in der die SPD in den Nürnberger Kommunalwahlen eine große Mehrheit, von 1960 bis 1978 sogar die absolute

Mehrheit erringen konnte – so besetzte er als SPD-Oberbürgermeister eine handlungsmächtige Position. Zu guter Letzt gewinnt seine Figur dadurch Brisanz, dass er kurz nach seiner letzten Wahl (1981) zum Oberbürgermeister 1982 aus der SPD austrat und die Wahlperiode als parteiloser Oberbürgermeister weiterführte. Für seine Person hatte dieser Bruch zur Folge, dass er während seiner letzten Amtszeit in politische Isolation geriet und die weiterhin in der Kommunalpolitik starke SPD im Nachgang seinem Wirken keinen besonderen Erinnerungsort einräumte.

Inwiefern dabei vor allem diese Tatsache dazu beitrug bzw. beiträgt, dass die Gestalt Urschlechters schwer fassbar wird, muss fraglich bleiben. Zusätzlich fehlt auch eine Überlieferung, die auf einer anderen als der amtlichen Ebene seine politische Einstellung, seine Motivation oder seine eigenen Initiativen aufzeigen könnte. Die ausgeprägte Mündlichkeit kommunalpolitischer Handlungen erschwert zusätzlich die Nachvollziehbarkeit der Entscheidungsmechanismen.

Greifbar wird eine Handlungsinitiative Urschlechters bezüglich der (Großraum-)Planung. Bereits zu Beginn seiner Amtszeit benannte Urschlechter das Feld der Großraumplanung als entscheidend und versuchte die Stadt Nürnberg in der Landesplanung in einer aktiven Rolle zu positionieren. Deutlicher wird dies auch in den 1970er Jahren bei der Einführung des Nürnberg-Plans als Stadtentwicklungsplanungssystem. Eine tiefergehende Analyse dieses Themenkomplexes bietet sich nicht nur aufgrund der Annahme an, dass Urschlechter besonders initiativ gehandelt habe, sondern auch deswegen, weil einerseits die Städte sich als Vorreiter planerischer Ordnung im föderalen System erwiesen, andererseits die „planungseuphorischen“ Initiativen in dieser sogenannten „Planungsdekade“ vor allem von sozialdemokratischen Politikern initiiert und aufgegriffen worden und somit Urschlechter hier in der Rolle eines sozialdemokratischen Oberbürgermeisters begriffen werden kann.

BRIGITTE HUBER, Stadtarchiv München

Von kommunaler Unmündigkeit zu selbstbewusster stadtbürgerlicher Interessensvertretung. Münchner Bürgermeister zwischen 1791 und 1919

Am Tiefpunkt kommunaler Selbstbestimmung

Seit dem Mittelalter oblag die Stadtverwaltung dem Stadtreger mit seinen diversen Gremien. Im Bürgermeisteramt wechselten sich im Umlaufverfahren zwölf, später sechs Mitglieder des Inneren Rats ab. Da München Residenzstadt war, hatte allerdings stets der Stadtherr das letzte Wort. Das schlug sich schon im traditionellen Eid der Bürgermeister nieder – er verpflichtete sie, zuerst auf den Nutzen für den Stadtherrn und dann erst auf den der Bürger zu achten.

1791 kam es zu einem schweren Zerwürfnis zwischen dem Kurfürsten Karl Theodor und dem Münchner Magistrat, das mit einer exemplarischen Bestrafung der Münchner Bürgervertreter endete: Alle Ratsmitglieder hatten vor einer Untersuchungskommission zu erscheinen, die turnusmäßig anstehende Ratswahl wurde verworfen und die Aufgaben des abgesetzten Stadtrats übernahm vorübergehend eine kurfürstliche Administration. Doch die schlimmste Demütigung war, dass die Ratsmitglieder zu einem Kniefall vor einem Gemälde und dem leeren Thronstuhl Karl Theodors gezwungen wurden.

Ab 1799 – mittlerweile regierte Kurfürst Max IV. Joseph (späterer König Max I.) – baute dessen Minister Maximilian von Montgelas einen zentralistischen Einheitsstaat auf, in dem die Kommunen in Bayern jegliche Eigenständigkeit verloren. 1808 wurden die gesamte Stadtverwaltung und das Gemeindevermögen verstaatlicht; der Magistrat wurde aufgehoben. Bürgerliche Selbstbestimmung war nicht mehr möglich.

Neue kommunale Verantwortung und allmähliche Emanzipation vom Stadtherrn Das Gemeindeedikt von 1818

Montgelas' Reformen von 1808/09 erwiesen sich als nur teilweise realisierbar. Da die staatlichen Behörden mit den übernommenen Aufgaben vielfach überfordert waren, wurde eine Revision des Gemeindegewesens nötig, die sich im Gemeindeedikt von 1818 niederschlug. Dieses Edikt gestand den Kommunen neuerlich eine Selbstverwaltung zu, wobei allerdings zunächst die Tilgung der in der napoleonischen Ära (1805 bis 1813) aufgehäuften Schulden eine zentrale Rolle spielte.

In der Folge sollen die für die Gestaltung der Stadt bedeutendsten Münchner Bürgermeister des 19. Jahrhunderts vorgestellt werden:

Franz de Paula von Mittermayr, seit 1791 Magistratsrat in München, erlebte den Übergang von der aus dem Mittelalter stammenden magistratischen Selbstverwaltung über die Auflösung bis zur Neuinstallation des Gremiums durch das Gemeindeedikt. M. war von 1818 bis 1836 Bürgermeister.

Jakob von Bauer, Bürgermeister von 1838 bis 1854, wagte es, 1845 in einer Publikation offenzulegen, dass die marode Finanzsituation Münchens durch die 1818 übernommenen Schulden und zu großen Teilen durch die Stadterweiterungsprojekte König Ludwigs I. verursacht war, deren Kosten der Landesherr der Kommune aufgebürdet hatte. Bauers Publikation war ein nie dagewesener Affront gegen den König. Die Broschüre wurde verboten und ihr Autor wurde zur persona ingrata.

Kaspar von Steinsdorf, Bürgermeister von 1854 bis 1870, übernahm sein Amt unter König Max II. und hatte es auch unter König Ludwig II. noch inne. Da beide Regenten keine Ambitionen für ihre Residenzstadt entwickelten, konnte die durch erste Eingemeindungen wachsende Stadt in seiner Ägide zunehmend Selbstbewusstsein entwickeln. Einen ersten Niederschlag fand dies im 1857 erstmals gefeierten Stadtjubiläum, einer rein städtischen Veranstaltung. Auch der Bau des Neuen Rathauses (ab 1867) am zentralen Platz der Stadt wurde dezidiert als Gemeinschaftsprojekt der Münchner Bürgerschaft verstanden.

Die Gemeindeordnung von 1869

Die 1869 in Kraft getretene Gemeindeordnung stärkte die kommunale Selbstverwaltung; die staatlichen Eingriffsmöglichkeiten waren nun nur noch auf die Rechtsaufsicht beschränkt. König Ludwig II. zeigte kein Interesse an seiner Residenzstadt; er bevorzugte ein Leben in der Einsamkeit der Berge und lebte nur noch für seine dort realisierten oder geplanten Bauprojekte.

Alois von Erhardt, Bürgermeister von 1870 bis 1887, und auch sein Nachfolger *Johannes von Widenmayer*, Bürgermeister von 1888 bis 1893, hatten durch das Ende aller monarchischen Initiativen freie Hand. Sie sahen den Aufbau einer leistungsstarken Stadtverwaltung und eine vorausschauende, großräumige Stadtplanung als ihre wichtigsten Aufgaben. Widenmayer legte zudem einen weiteren Schwerpunkt auf die Schul- und Bildungspolitik.

Da die Stadt durch weitere Eingemeindungen rasant wuchs – um 1900 war München nach Berlin, Hamburg und Breslau die viertgrößte Stadt im Deutschen Reich – standen für *Wilhelm von Borscht*, Bürgermeister von 1893 bis 1919, die Modernisierung und der Ausbau der städtischen Infrastruktur (Kanalisation, Wasserversorgung, Badeeinrichtungen, Schulen, Straßenbahn, Krankenhäuser etc.) im Vordergrund. In seiner Amtszeit wurde München zu einer modernen Großstadt. Gleichzeitig entwickelte sich die Stadt zu einem bedeutenden Gewerbestandort und einer führenden Kunst- und Kulturstadt. Dass diese Epoche bis heute als „Prinzregentenzeit“ bezeichnet wird, verkennt, dass Prinzregent Luitpold zwar Künstlerateliers besuchte und Ausstellungen eröffnete, zur tatsächlichen Entwicklung seiner Residenzstadt jedoch nichts beitrug. Münchens positive Entwicklung muss ausschließlich als ein Verdienst der Stadtväter gewertet werden.

Fazit

Das Bürgermeister-Amt in München, das seit dem Mittelalter völlig vom Stadtherrn abhängig war, entwickelte sich im Lauf des 19. Jahrhunderts zu einer Position, auf der der jeweilige Inhaber Verantwortung übernehmen und zunehmend selbständig gestaltend tätig werden konnte.

Nachdem die kommunale Selbstverwaltung in der Montgelas-Zeit für zehn Jahre völlig zum Erliegen gekommen war, ermöglichte das Gemeindeedikt von 1818 einen Neustart. Doch für die Bürgermeister der 1. Jahrhunderthälfte war es zunächst schwierig, sich vom Stadtherrn zu emanzipieren; vor allem König Ludwig I. entwickelte allzu klare und vor allem kostspielige Vorstellungen für seine Residenzstadt.

Leichter hatten es da die Bürgermeister in der 2. Hälfte des Jahrhunderts. Die liberale Gemeindeordnung von 1869 beschränkte die staatliche Einflussnahme auf die Rechtsaufsicht; nun war nicht mehr der jeweilige Monarch der eigentliche Stadtherr, sondern der wahlberechtigte Bürger. Ohnehin erlahmte das Interesse der jeweiligen Stadtherrn an München immer mehr. Stadtrat und Bürgermeister hatten damit endlich die Möglichkeit, selbst die Weichen für die Entwicklung Münchens zu stellen und die Stadt in die Moderne zu führen.

IRENA KAPUSTOVÁ, Historický ústav, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové

František Ulrich – starosta, který vtiskl moderní ráz Hradci Králové

Příspěvek se věnuje vizionářskému přístupu F. Ulricha k rozvoji města, jeho politickému smýšlení i osobním charakterovým vlastnostem, díky kterým stál v čele Hradce Králové 34 let.

F. Ulrich byl český advokát, poslanec Zemského sněmu i autor básní a prózy. Pro město Hradec Králové byl však významnou osobností především v oblasti řízení a rozvoje města. Dlouholetý starosta Hradce Králové (1895 až 1929) patřil k nejvýznamnějším osobnostem hradeckých novodobých dějin. Výrazně se zasloužil o moderní přestavbu a všestranný rozvoj města, což Hradci vyneslo přezdívku „Salon republiky“. Má zásadní zásluhy na odstranění pevnostního hradebního korzetu kolem starého města a na novém pojetí urbanizace Hradce díky spolupráci s významnými architekty své doby (J. Kotěrou a primárně J. Gočárem). Vtiskl však také ráz dobové městské politiky a její kultury.

Otázky, na které příspěvek primárně reaguje:

Jaké byly osobnostní rysy F. Ulricha? Které předpoklady a vazby napomohly k jeho významné pozici? Co vše umožnilo F. Ulrichovi stát přes 30 let v čele města a podílet se na přerodu pevnosti v moderní Hradec?

Text příspěvku bude vycházet z dostupných dobových pramenů (mj. periodik) a dalších archiválií dostupných ve Státním okresním archivu Hradec Králové komparovaných s fakty publikovanými v současnosti, především v souvislosti s výročími jeho narození, ukončení kariéry starosty a úmrtí (vše připomínáno v roce 2019).

MARTIN KLEČACKÝ, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR

Volba s posvěcením císaře. Potvrzování volby primátorů statutárních měst v Čechách v letech 1850-1918

Na rozdíl od většiny obcí, které si své představitele vybíraly svobodně bez zásahů státu, měla statutární města zvláštní postavení. Vzhledem k jejich významu, postavení i úkolům, které od nich vláda očekávala, neměli již od zavedení obecního zřízení voliči výběr svého starosty plně ve svých rukou. Každý zvolený purkmistr v Praze či Liberci musel nejprve získat souhlas od panovníka, aby se svého úřadu mohl vůbec ujmout. Příspěvek se zaměří na administrativní proces, který byl s udělením potvrzení spojený, cílem bude identifikovat jak klíčové aktéry ovlivňující jeho výsledek, tak i faktory určující, proč některý z primátorů potvrzení získal a jiný ne, jakým způsobem si státní moc zjišťovala informace a jak je vyhodnocovala. Další důležitou otázkou bude, jaké dopady mohlo mít nepotvrzení některého ze zvolených starostů na další vývoj města, kdy státní moc zasáhla do svobodné soutěže a nutila zvolené zastupitele, aby za svého reprezentanta vybrali někoho jiného. V závěru se příspěvek pokusí zhodnotit efektivitu a funkčnost tohoto institutu státního souhlasu, který byl následně v meziválečném období dokonce rozšířen na všechny obce bez rozdílu.

VERONIKA KNOTKOVÁ, Archiv hlavního města Prahy

Starosta a primátor z pohledu úředníka. Třicet let pozorování.

Příspěvek využívá jedinečného svědectví magistrátního konceptního úředníka, jehož deníky téměř úplně zachycují tři dekády v obecních službách (1898–1928), k částečnému odkrytí vnitřního života pražské radnice a magistrátu. Autor byl spisovatel a básník, ve svých denících si zaznamenal s vnímavostí a citem pro detail všednodenní život na radnici. Deníky, které jsou literárně dosti kvalitní, vypovídají pochopitelně spíše o jejich pisateli, ovšem díky jeho svědectví máme možnost nahlédnout radniční špičky v situacích, kdy se ocitali mimo veřejnost. Vidíme tak jejich chování, povahu, do jisté míry též radniční klikaření a zákulisní praktiky. Tento jedinečný pramen tedy nabízí téměř mikrohistorický pohled na radničně-magistrátní organismus v klidných i vypjatých chvílích začátku 20. století. Příspěvek nenabídne žádná převratná odhalení, spíše díky očitému svědkovi představí osobnosti starostů a primátora v lidské rovině, aniž by k tomu použil bulvarizaci.

TOMÁŠ KORBEL, Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova

Mezi stavebním podnikáním a komunální politikou. Socioprofesionální skupina českých architektů a stavitelů v čele městských samospráv 1859–1919

Mezi představiteli města nalezneme v 19. století, zvláště po zavedení obecní samosprávy, rovněž elitní příslušníky nových občanských profesí. Vedle průmyslových podnikatelů, právníků, lékařů a lékárníků, novinářů, bankéřů, hoteliérů (především v lázeňských městech), poštmistrů nebo školních inspektorů sem spadá také socioprofesionální skupina architektů a stavitelů. Tato skupina zažívala významný společenský vzestup v souvislosti s městským prostředím, které kvůli koncentraci obyvatel muselo jako první čelit technickým, společenským a ekonomickým změnám procesu modernizace. Konferenční příspěvek by rád sledoval a srovnával profesní kariéry a další společenské aktivity vybraných architektů a stavitelů, díky nimž se na základě nabytého sociálního, ekonomického a kulturního kapitálu dostávali tito příslušníci do užšího vedení mnoha českých měst (ať už s převahou české nebo německé obce/správy). Z pozice členů městské rady, později starostů, primátorů či dokonce celozemských politiků pak spoluvytvářeli nejen urbanizační vývoj a architektonickou tvář daného města, ale rovněž prosazovali své podnikatelské zájmy ovlivňováním a vzájemným „přihráváním“ veřejných i soukromých zakázek.

Mezi úspěšné „stavebníky-starosty“, kteří budou představeni v příspěvku, můžeme ve sledovaném období nalézt např. Čenka Gregora (Praha), Aloise Elhenického (Smíchov), Karla Hartiga (Žižkov), Jana Friedländera a Aloise Bureše (Vinohrady) z pražské aglomerace, Gustava Wiedermanna (Františkovy Lázně), Adolfa Siegmunda (Teplice), Alfreda Bayera (Karlovy Vary) a Antona Röslera (Ústí nad Labem) z měst s převažující německou samosprávou, Josefa Hraběte (Kladno), Josefa Fejfara (Jičín), Josefa Kneissla (České Budějovice), Čenka Kříčky (Kolín) a Josefa Sadílka (Nové Město nad Metují) z měst s převažující českou samosprávou. Konkrétní výběr osobností vychází z autorova dlouhodobého výzkumu profesního a společenského vzestupu této skupiny v Čechách.

VÁCLAV LEDVINKA, Archiv hlavního města Prahy

Kult osobnosti primátora Vacka – k roli primátora v systému tzv. lidové správy (1945–1990)

Titul primátor zavedený jako oficiální označení vrchního starosty hlavního města Prahy zákonem č. 116/1920 Sb. z. a n., o organizaci a působnosti ústředního zastupitelstva hl. města Prahy a místních výborů, vstoupil do užívání po prvních obecních volbách ve Velké Praze (1923). Ihned se ujal a byl jediným užívaným úředním titulem jak Karla Baxy (v letech 1923–1937), tak Petra Zenkla (1937–1939, 1945–1946). Stal se jednoznačným vyjádřením a jedním ze symbolů zvláštního postavení a významu vedoucího představitele samosprávy hlavního města Československé republiky. Po celou dobu své existence nebyl titul primátora nikdy zpochybněn či opuštěn – ani v době nacistické okupace a protektorátu (1939–1945), ani v době komunistické nivelizace samospráv a „boje s buržoazními přežitky“ (1949–1954), ani v období tzv. normalizace po roce 1970 (ani po sametové revoluci 1989).

Referát se zabývá především vývojem postavení pražského primátora a obsahem či významem primátorského titulu po roce 1945, kdy tradiční systém obecní samosprávy založený od roku 1850 na dualitě voleného zastupitelského sboru a profesionálního exekutivního

magistrátu byl postupně odstraněn a nahrazen unitárním systémem tzv. lidové správy v podobě Ústředního národního výboru (od 1960 Národního výboru hl. města Prahy). Přes proklamovaný princip rovnostářského kolektivního řízení byla funkce a titulatura primátora hl. města Prahy zachována, i když pravomoci primátora byly oproti meziválečnému období výrazně okleštěny a primátor se stal pouze formální hlavou města v pozici „primus inter pares“, podřízenou nadto tzv. vedoucí úloze orgánů KSČ.

Vyvstává otázka, nakolik byl naznačený poválečný vývoj důsledkem či projevem akceptované kontinuity s předválečnou (první) republikou a do jaké míry byl naopak modifikován diskontinuitou, revolučními změnami a prosazováním nových idejí po roce 1945. Na místě je rovněž otázka, jak dalece mohl být vývoj po roce 1945 ovlivněn specifickými pražskými podmínkami obecně politickými, personálními i subjektivně vztahovými. Podle názoru referenta tu roli bezpochyby sehrálo již samo jmenování a titulatura „revolučního primátora“ Václava Vacka na počátku Pražského povstání, stejně jako jeho brzké vystřídání Petrem Zenklem, jenž na základě dohody Národní fronty navenek vlastně pokračoval ve své předválečné primátorské funkci. Zásadním faktem je, že Vackovo druhé primátorské období, vzešlé z voleb v květnu 1946, přetrvalo politický převrat února 1948 i územněsprávní reformu roku 1949. Navzdory poklesu faktických pravomocí primátora se dokonce rozvinulo ještě za života primátora Vacka ve svérázný dobově podmíněný kult jeho osobnosti (projevující se v čestných počtech, názvech veřejných prostranství, názvu stanice metra ad.), jaký předtím ani potom neměl v Praze ani v jiném československém městě obdoby. Referát se pokusí objasnit okolnosti, za nichž k tomuto jevu došlo.

Specifické uspořádání „lidosprávy“ hlavního města a přetrvání pozice a titulu primátora hlavního města Prahy navzdory všem poválečným změnám se zřejmě stalo jakýmsi modelovým vzorem, podle něhož se titul primátor jako československá specialita rozšířil i mimo Prahu. Již v roce 1945 získal tuto titulaturu starosta Bratislavy. Od roku 1969 se titul primátor stal prestižním označením pro dosavadní předsedy národních výborů dalších čtyř vnitřně členěných (statutárních) velkoměst v tehdejší Československé socialistické republice – Brna, Ostrava, Plzeň a Košice. Po roce 1990 pak připadl tento titul starostům všech 27 statutárních měst v nynější České republice (a poněkud již inflačně a na úkor váhy titulu také starostům všech měst ve Slovenské republice).

ALEKSANDER ŁUPIENKO, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Der Oberpräsident und die städtische Infrastruktur. Der Fall Galiziens

Im 19. Jahrhundert begannen sich die Städte extrem schnell zu entwickeln, vor allem in demografischer Hinsicht, was wachsende Probleme mit sich brachte, u. a. mit der Hygiene und Sicherheit verbunden. Die rasante Entwicklung der Städte in Mitteleuropa erfolgte etwas später als in den führenden westlichen Zentren – in den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts –, aber ihre Entwicklung war auch spektakulär (sie sind als emerging cities in der Literatur bezeichnet). So stellte sich heraus, dass die Stadt nicht nur verwaltet werden muss und dass die Pflichten der Stadtbehörden nicht nur auf die Straßenberuhigung, Steuererhebung und Regulierung der wirtschaftlichen Aktivität der Einwohner beschränkt sind. Es sollte der Stadt auch die Möglichkeit gegeben werden, sich zu entwickeln. Eine solche Aufgabe bestand darin,

die erschreckend schlechten hygienischen Bedingungen in der Stadt zu verbessern, und die Lösung war der Aufbau einer modernen städtischen Infrastruktur. Die alten Wasserleitungen und Rinnsteine reichten nicht aus, es galt, ein leistungsfähiges Wasser- und Abwassernetz einzuführen sowie Energie für die Industrie, eine gute Straßenbeleuchtung und den öffentlichen Verkehr bereitzustellen.

Das Amt des (Ober)präsidenten war von großer Bedeutung, da es den städtischen Behörden oblag, zu entscheiden, ob die Bereitstellung städtischer Infrastruktur schnell oder langsam erfolgen würde und ob sie ein bestimmtes System schaffen würde, d.h. ob einzelne Elemente miteinander verbunden würden, und ob die ganze Stadt oder nur ein enges Zentrum damit abdeckt würde. In meiner Präsentation möchte ich meine Gedanken und Forschungsergebnisse zur Rolle der Stadtbürgermeister bei der Entwicklung der Infrastruktur in den galizischen Städten von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis 1914 teilen, die ich im Buch über die Infrastruktur in Galizien in dieser Epoche beschrieben habe (*W stronę systemu... [Zum System...]*, Łódź: Księży Młyn, 2021). Krakau ist ein Beispiel für eine Stadt, in der die berühmtesten Bürgermeister (Józef Dietl – nb. ein Arzt – und Juliusz Leo) mit einer bedeutenden Modernisierung der Krakauer räumlichen Struktur und seiner Infrastruktur in Verbindung gebracht werden. Weniger bekannt sind die Bürgermeister von Lemberg, die ebenfalls mutige Entscheidungen trafen, sowie in kleineren Städte, wie Artur Nimhin in Stanisławów (Iwanofrankiwnsk) oder Władysław Barbacki in Nowy Sącz. In meiner Präsentation werde ich sowohl einige von ihnen und ihren Beitrag zur Infrastrukturentwicklung skizzieren, als auch ihre Rolle beim Übergang von einer sparsamen städtischen Wirtschaft, die sich auf die Lösung bestehender Probleme konzentriert, zu einer „vorausschauenden“ städtischen Wirtschaft, die sich auf mutige Investitionen und das Vorhersehen von Problemen konzentriert, bevor sie auftreten.

MARTINA MAŘÍKOVÁ – MARTINA POWER – ZLATA PROKŠOVÁ BRÁTKOVÁ – PETRA SLÁMOVÁ, Archiv hlavního města Prahy

Zvolený měšťany, jmenovaný úřady, potvrzený císařem. Obsazování úřadu pražského purkmistra v letech 1784–1838

Rozhodnutí Josefa II. z února 1784 spojit čtyři dosud samostatná pražská města v jeden celek, vyvolalo u současníků značně rozdílné reakce a očekávání. Část měšťanů tento krok vítala jako výraz rehabilitace městského stavu a navrácení práva volit si vlastní reprezentaci si mylně vykládala jako příslib postupné obnovy dřívější neokleštěné podoby městské samosprávy. Panovník a centrální úřady si naopak od zmíněné reformy slibovali rychlou profesionalizaci úřadů stojících na nejnižším stupni státní správy. Právě tento zásadní rozpor v nahlížení na smysl reformy stál u kořene několika „afér“, které provázely volby tří prvních pražských purkmistrů (B. A. Zahořanský z Vorlíka, A. Steiner, J. H. Neuber).

Hladký průběh však neměla ani výběrová řízení, která po definitivním zrušení volitelnosti purkmistra (1808) probíhala v režii zemského gubernia a apelačního soudu. S výjimkou konkurzu vypsaného v roce 1810, v němž zvítězil dlouholetý místopurkmistr J. G. Karl, se úřady potýkaly se skutečností, že uchazeči nesplňovali mnohdy přemrštěné požadavky ohledně jejich odborné způsobilosti a osobnostních předpokladů. Výsledkem tak bylo opakované několikaměsíční bezvládí, během něhož byl vedením města pověřen „provizorní zastupující

purkmistr“. Situaci, která nijak neprospívala ani výkonu správy ani disciplíně v řadách magistrátních úředníků, nakonec vždy vyřešilo obsazení pozice některým z radů apelačního soudu se zkušenostmi z městské správy, který po jistém zdráhání se jmenováním do funkce souhlasil (J. Kirpal, P. Sporschill, J. Müller?).

Příspěvek analyzuje okolnosti, které provázely volbu a jmenování jednotlivých pražských purkmistrů v letech 1784 až 1838, a hledá příčiny, které vedly k tomu, že se původně prestižní funkce reprezentanta hlavního města Českého království proměnila v nechtěný úřad, jehož se vyhlédnutí kandidáti ujímali nikoli z vlastní vůle, ale na naléhání svých nadřízených a pod podmínkou, že jim bude povoleno podržet si dosud zastávanou pozici.

PAVOL MATULA, Katedra histórie, Pedagogickej fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

Žilinský starosta Vojtech Tvrďý – prominent i oponent ľudáckeho režimu

Príspevok sa zameria na významnú osobnosť Žiliny JUDr. Vojtecha Tvrďého (1896–1963), ktorý bol v rokoch 1939–1945 starostom mesta a poslancom Snemu Slovenskej republiky. Okrem toho, že sa významne podieľal na zrekonštruovaní viacerých objektov v centre (Burianova veža s vyhlídkovou terasou, úplná prestavba balustrády a rekonštrukcia farského kostola, úprava Farských schodov, výstavba Reprezentačného domu, výstavba budovy tržnice, budova elektrární, oprava Immaculáty na Mariánskom námestí, založenie Mestského múzea a iných), vyvoláva medzi historikmi i širšou verejnosťou viacero nezodpovedaných otázok, ktoré sa týkajú jeho politického pôsobenia v časoch druhej svetovej vojny. Na jednej strane bol predstaviteľom ľudáckeho režimu, no na druhej sa výrazne angažoval pri záchrane perzekuovaných Židov a udržiaval kontakty s odbojom. Aj vďaka tomu ho v roku 1944 zatkl gestapo. Po vojne sa napriek tomu dostal pred Národný súd v Bratislave, no na základe viacerých svedeckých výpovedí bol nakoniec oslobodený.

ANDOR MÉSZÁROS, Történeti Intézet, Bölcsészettudományi Kar, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

Vedení zrozeného velkoměsta Budapešti v éře dualismu. Károly Ráth a Károly Kamermayer – první primátor a první starosta sjednocené metropole

Během osmanské expanze Budín, jako sídelní město Uherského království, ztratil své postavení a budínský Královský palác se stal sídlem ústředních administrativních orgánů znovu teprve na konci 18. století, za panování Marie Terezie a Josefa II. Pest, město na druhém břehu Dunaje, se stal střediskem maďarského národního hnutí během prvních desetiletích 19. století a v revolučním roce tady bylo sídlo i první uherské vlády. Podle zákona o rakousko-uherském vyrovnání se Pest-Buda stal hlavním městem uherského státu. Uherský parlament rozhodnul o sjednocení třech měst (Budín, Pest a Starý Budín) v r. 1872 a od začátku roku 1873 byla vytvořena Budapest. Primátorem nové metropole byl zvolen Károly Ráth a starostou mesta se stal Károly Kamermayer. Ráth měl spíš reprezentativní roli a prakticky Kamermayer vedl hlavní město. Oba řídili hlavní město až do poloviny devadesátých let 19. století a sehráli klíčovou roli v rozvoji evropské metropole. Kamermayer, který byl pojmenován otec

města, vytvořil významnou metropoli střední Evropy a hrál obrovskou roli i při vytváření symboliky města.

KONRAD MEUS, Instytut Historii i Archiwistyki, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
Presidents of Cracow and Lviv during the First World War – “ordinary” people in extraordinary times

On 25 July 1914, Emperor Franz Joseph Habsburg declared a state of emergency in the Danube monarchy. The Empire was preparing for war with Serbia, which was soon to turn into a world conflict. Less than a week later (July 31), martial law was imposed in Galicia, Bukovina, and Austrian Silesia, contrary to the provisions of the December Constitution, which not only limited civil liberties but also incapacitated local municipal governments. The First World War years, despite the restriction of constitutional and autonomous rights, proved to be a testing time for many Galician presidents and mayors, who had to face the hardships resulting from wartime events. In Galicia, the mayors of Krakow and Lviv, Juliusz Leo and Tadeusz Rutowski, respectively, stood out in particular. They were ordinary people who were forced to act in extraordinary times, often at the front line against the Russian army, epidemics that broke out every now and then, and widespread hunger. The moral attitude, but most of all the support given to the civilian population, made both presidents mentioned above folk heroes who went down in the history of Cracow and Lviv. This article presents not only the lives of Leo and Rutowski in a broader context, but also the ways in which they were commemorated by the residents of the two most important Galician cities.

CHRISTOF NEIDIGER, Stadtarchiv Nürnberg
Besiedelung der „Steppe“ - Otto Bärnreuther und die beginnenden „Wirtschaftswunderjahre“ 1952–1957 in Nürnberg

Neben einer Kurzbiographie Otto Bärnreuthers (1908-1957) auch als Angestellter und zeitweiliger Direktor der Nürnberger Stadtparkasse und seines Wirkens in der SPD wird im Mittelpunkt die Begleitung des Wirtschaftsaufschwungs durch die Stadtverwaltung stehen. In Bärnreuthers Amtszeit fielen forcierter Wohnungsbau (u.a. die Besiedelung der Sebalder „Steppe“), Bemühungen um Bewältigung wachsender Verkehrsprobleme (z.B. Beschluss zum Ausbau der Nord-Süd-Verbindung Theresienstraße-Museumsbrücke 1953), Erweiterungsbauten der Messe am Berliner Platz 1953 u.a. für die stark wachsende Spielwarenmesse, aber auch erste „Events“ wie die Verlegung (und Vergrößerung) des Volksfests an die Bayernstraße oder das „Norisring“-Rennen als Motorradspportveranstaltung. Ebenfalls Massenveranstaltungen waren die Pfingsttreffen der „Sudetendeutschen Landsmannschaft“ 1955 und 1956 in Nürnberg, bei denen sich die Heimatvertriebenen Gehör verschafften. International wurden erste Bande nach Westeuropa während des europäischen Gemeindetags in Venedig im Oktober 1954 geknüpft, aus dem die Städtepartnerschaft mit Nizza hervorging. Sein jäher Tod am 21.09.1957 verhinderte, dass Bärnreuther die Umsetzung vieler Projekte seiner Amtszeit nicht mehr erleben durfte.

ZDENĚK R. NEŠPOR, Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova / Sociologický ústav Akademie věd ČR

Málo jich, aneb evangelíci v čele českých, moravských a slezských měst v „dlouhém“ 19. století

„Dlouhé“ 19. století v habsburské monarchii začalo legalizací evangelických konfesí, i když zpočátku s řadou omezení. Později došlo i k povolení dalších vyznání a emancipaci židovského obyvatelstva, společnost si zvolna zvykala na náboženskou pluralitu. Nicméně po celé „dlouhé“ 19. století hrála konfesní příslušnost významnou úlohu v charakteristikách, sociálních vazbách a možnostech uplatnění konkrétních osobností, v případě jejich veřejného působení tím spíše. Výsledkem bylo mimo jiné to, že starostenské, neřku-li primátorské úřady byly až na malé výjimky obsazovány příslušníky většinové, tedy římskokatolické konfese, ať již šlo o nábožensky angažované, nebo mnohdy jen čistě formální církevníky. Přesto existují výjimky a tento příspěvek se chce věnovat případům evangelíků v čele českých, moravských a (rakousko-)slezských měst. Kromě prezentace konkrétních osobností a důvodů jejich úspěchu v lokální politice se autor bude snažit ukázat i další strukturní důvody, proč jich bylo tak málo.

ALICE OLARU, Stadtarchiv Nürnberg

Paul Wolfgang Merkel – ein Nürnberger Kaufmann, Reformier und Politiker zwischen Ancien Régime und Moderne

Die biographische Skizze Paul Wolfgang Merkels (1756-1820), seine politische Tätigkeit in den Mittelpunkt stellen, die sich mit Ämtern wie dem als Genannter des Größeren Rates (hier in erster Linie seine Mitwirkung am Grundvertrag von 1794), im Ökonomieverbesserungs- und Rechnungsrevisionskollegium und zum Schluss dem als Abgeordneter im Bayerischen Landtag von der reichsstädtischen Zeit über den Übergang bis hin zum Nürnberg innerhalb des Königreichs Bayern erstrecken.

JIŘÍ PEŠEK– NINA LOHMANN, Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova

Prezidenti Varšavy aneb jak udržovat hlavní město při životě v době války a destrukce 1939-1950

Tématem referátu je pětice mužů, kteří řídili polské hlavní město Varšavu od počátku druhé světové války do plného podřízení města dohledu komunistické strany a zbavení ho reálné samostatnosti a samosprávy. Pětice prezidentů patřila odlišným politickým stranám či proudům, přesto byly jejich politické osudy propojené. Navíc je všechny spojoval postoj „služby“ tomuto mimořádnému městu a přesvědčení o nutnosti skutečné péče o Varšavu a její obyvatele.

Stefan Starzynski, který se zapsal do dějin jako energický modernizátor města 30. let a v září 1939 jeho symbolicky nejvýznamnější obránce proti nacistům, byl – stejně jako jeho zástupce a nástupce Julian Kulski, který město převzal po zatčení a zavraždění Starzynského – „pilsudčík“, tedy představitel autoritativního režimu, který se dostal k moci vojenským převratem roku 1926. Přesto se oba prezidenti zapsali do dějin i politické tradice (Solidarność) jako vlastenečtí demokraté, odbojáři a sociálně vstřícní otcové města, o které více než obětavě pečovali.

Delegát exilové polské vlády pro hlavní město Varšavu, Marcelli Porowski (do r. 1939 ředitel Svazu polských měst) převzal od Kulského řízení města v době Varšavského povstání. Měl za úkol po krátkém a úspěšném povstání reprezentovat demokratickou polskou samosprávu vůči Rusům – místo toho musel do nemalé míry bezmocně přihlížet zničení povstavší Varšavy nacisty, nerušenými přihlížející sovětskou armádou.

Od 18. září 1944 do března 1945, tedy v době, kdy se do trosk zničené Varšavy začínal vracet život a probíhala politická hra o zachování jejího postavení hlavního města republiky, řídil město komunistický generál polské východní armády, architekt Marian Spychalski, před válkou projektant sociální výstavby města s dobrým vztahem k Starzyskému. Za něj byly přinejmenším položeny základy znovuvybudování města. Jeho vedení v první fázi obnovy pak převzal Stanisław Tołwiński, v předválečné době socialistický organizátor bytového družstevnictví opět s pozitivním vztahem ke Starzyskému, od roku 1946 komunista, ale zastánce tradiční městské samosprávy. Dlouholetá tradice samosprávné – prezidentské péče o Varšavu skončila roku 1950 zrušením tohoto úřadu.

MARTINA POWER, Archiv hlavního města Prahy

Pražská radnice v období bachovského absolutismu – „temná“ doba obecní správy?

Příspěvek si klade za cíl načrtnout charakter obecní správy v Praze mezi lety 1851 a 1861, kdy v rakouské monarchii došlo k opětovné absolutizaci politického systému. Spíše než jako desetileté období temna (jak je tato doba často představována) se však příspěvek bude snažit upozornit na kontinua z předcházejícího období revoluce 1848/49 a přesahy do období obnovení samosprávy po roce 1861. Ta lze najít jak v personální rovině (řada zastupitelů zvolených v letech 1848/49 zasedala ve sborech městské správy i v 50. letech 19. století a v roce 1861 opět kandidovala), tak v rovině projednávaných modernizačních návrhů, které sice v 50. letech nebyly uskutečněny, v následujícím desetiletí se k nim však městské zastupitelstvo vrátilo (např. stavba městské plynárny, mostu na Letnou). Příspěvek je diskusní a nemá ambice zodpovědět všechny položené otázky. Cílem je především představit období 50. let na pražské radnici jako badatelské téma a využít v něm tezi o 50. letech jako o období, kdy se vytvářelo podhoubí politických změn po roce 1860.

KAREL ŘEHÁČEK, Státní oblastní archiv v Plzni

Muži v čele Plzně první poloviny 20. století – typologie osobností a stylu řízení města

V období první poloviny 20. století, tedy přesněji v období starostenském (do roku 1945), se ve vedení města vystřídal šest osobností: Václav Peták, Matouš Mandl, Luděk Pik, Petr Němejc, Karl Wild a Walter Sturm. První tři, profesionální politici, vedli město z vůle lidu, zbývající tři, kariérní úředníci, z moci administrativní nebo stranické. Jednalo se o osobnosti typologicky zcela rozdílné, nebo je přece jen něco spojovalo? Jaký byl styl jejich řízení města, způsoby práce, jednání a komunikace? A jaký vliv na ně mělo jejich bezprostřední okolí, kupř. manželky? Příspěvek se zaměřuje na profesní i osobnostní kvality mužů stojících v čele Plzně a na mechanismy moci, které s různým úspěchem v řízení města využívali.

MARTIN SCHEUTZ, Institut für Österreichische Geschichtsforschung, Wien

Im Schatten der Revolution von 1848. Liberale Bürgermeister in Graz, Linz und Wien der 1860er und 1870er Jahre und deren Aufgabenfelder

Die auf die Gesetzgebung pochenden Bürgermeister der liberalen Ära in den österreichischen Städten sahen sich vor neue Aufgaben gestellt, indem die Wasserversorgung, die Kanalisation oder die Hygiene der verschiedenen Städte vor dem Hintergrund einer dynamischen Urbanisierung neu geregelt werden mussten. Die sogenannte Assanierung der urbanen Räume – darunter können die Flussregulierungen, die Errichtung von Markthallen oder von Friedhöfen verstanden werden – stellte die Stadtregierungen vor große finanzielle Herausforderungen, die Gründung von städtischen Sparkassen war die Folge. Am Beispiel von insgesamt sechs Bürgermeistern der österreichischen Städte Graz, Linz und Wien aus der liberalen Ära werden die geänderten Rahmenbedingungen nach der bürgerlichen Revolution von 1848 deutlich. Neue Prinzipien rückten neben die alten Leitmotive Gott und Vaterland. Der Grazer Bürgermeister Moritz von Franck legte etwa seinen Eid als Bürgermeister nicht auf den Kaiser, sondern demonstrativ auf Verfassung und Staatsgrundgesetze ab. Die Etablierung von politischen Gemeinden bedeutete, dass sich die Städte auch vermehrt um das Gesundheitswesen und die Spitäler, aber auch um die Bahnanschlüsse der Städte kümmern mussten. Aufgrund der gewachsenen Aufgabenfelder und der Stadterweiterung reichten zudem die alten, angestammten Rathäuser nicht mehr aus. Neue, repräsentative Rathäuser, die Festsäle zur Repräsentation boten, aber auch Orte einer gewachsenen Verwaltung waren, mussten errichtet werden. Die Grazer Bürgermeister Moritz von Franck (1861–1865, 1867–1870) und Moritz von Schreiner (1870–1873), die Linzer Bürgermeister Viktor Drout (1867–1873) und Karl Wisner (1873–1885) werden als Exponenten einer gewandelten politischen Kultur deutlich, die alten Eliten wurden ersetzt. Am deutlichsten werden die gewandelten politischen Strukturen vielleicht bei den beiden Wiener Bürgermeistern Kajetan Felder (1868–1878) und Julius Newald (1878–1882) sichtbar: Die Wiener Weltausstellung von 1873, die Donauregulierung, der Bau des Wiener Rathauses oder die Einführung der Zivildraufung verstehen sich als Zeichen eines beschleunigten Wandels in der liberalen Ära der österreichischen Städte.

KINGA SIEDLICH, Katedra filologii germańskiej, Wydział filologiczny, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń

Carl Friedrich Goerdeler – Oberbürgermeister von Leipzig in den Jahren 1930-1937

Mein Beitrag soll Carl Friedrich Goerdeler, den Oberbürgermeister von Leipzig, betreffen. Dieser Mann war deswegen wichtig, weil er im Falle, wenn das Attentat in der Wolfsschanze gelungen wäre, Nachfolger von Adolf Hitler werden sollte. Er wurde am 31. Juli 1884 in Schneidemühl (heute Piła) als dritter Sohn eines preußischen Beamten, Julius Goerdeler, und seiner Frau Adelheid geboren. Goerdelers Familie stammte aus Westfalen, genau aus Hamm, wo sein Großvater im Oberlandesgericht arbeitete. Seine Vorfahren zogen aber 1852 nach Marienwerder (heute Kwidzyn) wegen der Verlagerung des Appellationsgerichtes um. Eben da lernte Goerdelers Vater seine Mutter kennen. Sie war Tochter von Carl Roloff, dem Ratsmitglied des dortigen Appellationsgerichtes. Nach der Traufung ließen sich Goerdelers Eltern in Schneidemühl nieder.

Wegen der Berufspflichten mussten sie aber nach Marienwerder zurückkehren. 1881 begann der junge Goerdeler dortiges Gymnasium zu besuchen, das er 1902 mit dem gut bestandenen Abitur abschloss. Dann versuchte er an der Marineakademie in Kiel zu studieren, gab es aber nach einigen Monaten auf und entschied sich, familiäre Berufstraditionen fortzusetzen. Noch 1902 begann er das Studium an der Eberhard-Karls-Universität in Tübingen, seit 1905 setzte er doch seine Bildung in Königsberg fort. Inzwischen leistete er einen einjährigen Wehrdienst ab, nach dessen Abschluss er als Gerichtsreferendar in Fischhausen (heute Primorsk), Braunsberg (heute Braniewo), Königsberg und Marienwerder zu arbeiten begann. 1907 wurde er Doktor an der Universität in Göttingen. In den Jahren 1930–1937 arbeitete er als Oberbürgermeister von Leipzig. Als er dieses Amt bekleidete, versuchte er das veraltete Kollegialsystem der städtischen Verwaltungen zu reformieren. Er wollte die Macht der Bürgermeister wesentlich verstärken. Ihn beschäftigte auch die Frage der städtischen Wirtschafts- und Finanzpolitik. Er sprach gegen die Haltung der Kommunen und des Staates gegenüber diesen Problemen. Ständig klagte er über den Leichtsinn, durch den die Gehälter der Regierenden immer wieder erhöht wurden, was aber nach dem ersten Weltkrieg gleichzeitig zu einer bitteren Verarmung der deutschen Gesellschaft beitrug.

Er vertrat solch eine Losung wie „Mut für Sparsamkeit“, obschon es noch nicht populär war. Er stand allen Ausgaben ohne Deckung wider. Er postulierte keine Anleihe ohne dringende Notwendigkeit und keine neuen Experimente in Bezug auf die Währung. Er glaubte, dass nur durch solches Handeln das Vertrauen der Bürger nach der hohen Inflation wiedergewonnen werden kann. Er bemühte sich in seiner Amtszeit die Schuldenlast deutlich zu vermindern. Es müsste die grundlegende Ursache seiner Popularität in Leipzig gewesen sein. Sie war bei den Armen besonders sichtbar. Wegen seines Widerstands gegen das Hitlers Regiment schlug er sich leider mit zahlreichen Problemen herum. Er befand sich in einer großen Gefahr, denn die Nazis und ihre Anhänger wollten ihn ums Leben bringen. Es wurde sogar ein Preis für seine Festnahme ausgesetzt. Goerdeler musste sich deshalb gut verbergen. Er suchte deswegen nach einem Unterschlupf in Masuren, was sich aber als vergeblich herausstellte

TOMÁŠ STERNECK, Historický ústav Akademie věd ČR

„Hvězda přinášející obecné blaho“, nebo bezohledný intrikán? Kult a kontroverze prvního purkmistra českobudějovického regulovaného magistrátu

Příspěvek se zaměří na osobnost Františka Eusebia Daublebského (1750–1815), jenž stál v čele Českých Budějovic od počátku roku 1788 až do své smrti v červenci 1815. Do historie královského města u soutoku Malše s Vltavou se tento příslušník starého místního rodu zapsal jako první „stálý“ purkmistr, jehož dlouholeté působení v čele Českých Budějovic bylo nedílně spjato s lokálními dramaty odvíjejícími se od vleklých válek s revoluční a napoleonskou Francií. Purkmistrovský post zastával František Eusebius více než dvacet sedm let a nejen pro své zásluhy z doby francouzské a bavorské okupace města na přelomu let 1805/1806 se coby protagonista budějovických dějin počátku „dlouhého“ 19. století těší v historiografii veskrze pozitivnímu nazírání.

Studium dosud opomíjených archivních pramenů však nastoluje otázku, zda bezvýhradně kladné vnímání Františkovy osobnosti není do značné míry výsledkem idealizace výrazného představitele Českých Budějovic v lokálním dějepisectví. Již od přelomu 18. a 19. století lze ve městě zachytit tendence směřující k utváření purkmistrova kultu, které se projevovaly mimo

jiné ve vzniku výtvarných a literárních děl prvoplánově oslavujících jeho osobnost. Při snaze o kritické zhodnocení tohoto městského hodnostáře si ovšem zasluhují pozornost jak činy, za něž František Eusebius byl a je oceňován, tak jeho (historiografií pozapomenuté či upozaděné) neúspěchy, kontroverzní kroky a střety.

Daublebský měl velmi daleko k bezkonfliktnímu muži, což se zřetelně ukázalo i na okolnostech, za nichž se dostal do čela města v průběhu fundamentální správní reformy – josefínské regulace – budějovického magistrátu v letech 1787–1788. Doklady o jeho ctižádosti, ale i nekompromisní tvrdosti při prosazování vlastních názorů z celé éry jeho lokálního politického angažmá nutí k uvažování, zda devótní písemné a obrazové projevy na jeho počest, které vznikly na půdě Českých Budějovic, nebyly součástí cílené strategie samotného Františka Eusebia a jeho stoupců směřující k ovládnutí urbánní pospolitosti. Také v tomto kontextu je třeba hledat odpověď na to, jaký byl skutečný význam prvního představitele regulovaného magistrátu pro město.

CHARLES STIRNIMANN, Basel

Baumeister des Roten Basel. Fritz Hauser (1884–1941) in seiner Zeit

«Die sozialen Einrichtungen wollen wir ausbauen. Wir werden weiter bauen, um der Arbeitslosigkeit Herr zu werden.» Dieses «Bauprogramm» bekräftigte Regierungsrat und Nationalratspräsident Fritz Hauser am 1. Mai 1938 auf dem Basler Marktplatz, wo sich trotz schlechter Witterung Tausende versammelt hatten. «Basel baut auf!», lautete der Titel der Wahlbroschüre, die den triumphalen Wahlsieg der sozialdemokratischen Regierungsmehrheit im Februar 1938 eingeläutet hatte. Darin waren die grossen Basler Baustellen fotografisch festgehalten und die Zusammenhänge von Staatsfinanzen, Arbeitsbeschaffungsprojekten und Abbau der Arbeitslosigkeit dem Wähler eindrücklich und offensichtlich erfolgreich präsentiert worden. Seit Frühjahr 1935 war Hauser, nach heftig umkämpfter Wiederwahl, unbestrittener intellektueller Kopf und «starker Mann» der sozialdemokratischen Regierungsmehrheit des Roten Basel. Das Stadtbild prägte der Baumeister des Roten Basel durch den Neubau des Kunstmuseums im Jahre 1936 und die Erstellung des neuen Kollegiengebäudes der Universität im Jahre 1939.

Fritz Hauser war eine charismatische Persönlichkeit. Nach seiner Wahl in den Regierungsrat im April 1918 und den Nationalrat im Oktober 1919 prägte der Sohn eines südbadischen Schneidergesellen die Bildungs-, Kultur- und Sportpolitik des Kantons Basel-Stadt während der gesamten Zwischenkriegszeit in entscheidender Weise. Mit seinem Eintritt in die siebenköpfige Basler Regierung steht Hausers Name auch für die erfolgreiche Basler Sozialpolitik in der Zwischenkriegszeit. Erstaunlicherweise finden sich selbst in der Zeit der Konfrontation und der Polarisierung der 1920er-Jahre immer wieder politische Mehrheiten für den Ausbau der kantonalen Bildungs- und Sozialpolitik. In den krisenhaften 1930er-Jahren wird der Boden für politischen Reformen und ehrgeizige Projekte eindeutig härter. Aber die erfolgreiche Arbeit geht weiter. In dieser Phase tritt Fritz Hauser in entscheidender Weise auch als Finanz- und Wirtschaftspolitiker in Erscheinung. Mit seinem Namen ist der Beginn einer aktiven Konjunkturpolitik zur Krisenbekämpfung durch Arbeitsbeschaffungsmassnahmen (Keynes, Deficit spending) verbunden. Mit Hauser wird auch die bis anhin von der Arbeiterbewegung stiefmütterlich behandelte Kulturpolitik zu einem wichtigen Thema. Auf

nationaler Ebene macht sich Hauser als Finanz- und Bildungspolitiker sowie als Mitglied der Geschäftsprüfungs- und Vollmachtenkommission einen Namen. Im Jahre 1937/38 präsidiert er den Nationalrat. In der Schweizerischen Erziehungsdirektorenkonferenz (EDK) spielt der Basler Sozialdemokrat eine bedeutende Rolle.

Neben der Einbettung in den nationalen und internationalen Kontext beleuchtet ein gelegentlicher Seitenblick auf die Städte Genf und Zürich die lokalen Besonderheiten. Die erfolgreiche Politik des Roten Basel erfährt in der Nachkriegszeit gewissermassen eine allgemeine Bestätigung: Das «soziale Basel» wächst in den folgenden Jahren in den Sozialstaat Schweiz.

HANA SVATOŠOVÁ, Archiv hlavního města Prahy

Kompromisní starostové. Vliv mezistranických dohod na volbu starostů v Praze na přelomu 19. a 20. století

VERONIKA SZEGHY-GAYER, Společenskovedný ústav, Slovenská akadémia vied, Košice

Najvyšší predstavitelia miest na Slovensku v meniacich sa režimoch v prvej polovici 20. storočia – prípad mesta Košice

Predkladaná štúdia sa venuje osobnostiam (mešťanostovia/starostovia, resp. vládni komisári, neskôr predsedovia MsNV), ktoré stáli na čele miest na území Slovenska v rokoch 1914 až 1948. Cieľom je na príklade mesta Košice preskúmať, ako sa títo úradníci počas svojich kariérnych dráh adaptovali na meniace sa politické pomery v jednotlivých štátnych režimoch, ktoré sa v *relatívne krátkom časovom úseku* striedali na území Slovenska v prvej polovici 20. storočia. Zámerom je analýza celej osobnej kariéry skúmaných úradníkov, nielen ich pôsobenie vo funkcii primátora. Preto principiálne otázky výskumu súvisia so zmapovaním politickej a ideologickej orientácie, ako aj konkrétnych východísk a stratégií, ktoré si zvolili v jednotlivých štátnych prevratoch: ako reagovali na politické zmeny a ako sa stotožnili s nastupujúcim politickým usporiadaním? Okrem toho v druhej časti príspevku bude preskúmaný ich volebný program, pôsobenie na čele mesta, ako aj ich popularita v rámci mestskej spoločnosti. Štúdia s využitím metódy prosopografie a biografie, bude vychádzať z najnovších výskumov o štrukturálnych a personálnych formách kontinuit a diskontinuit medzi politickými režimami, resp. s politicky podmienenou migráciou v skúmanom období v stredo európskom kontexte.

ATTILA TÓZSA-RIGÓ, Német- Nyelv és Irodalomtudományi Tanszék, Miskolci Egyetem, Miskolc

Bürgermeister in schwierigen Zeiten. Die städtebaulichen Aktivitäten von Bürgermeister István Bárczy in Budapest während des Ersten Weltkriegs

Um die Jahrhundertwende der 19. und 20. Jahrhunderte kam es zu einem spektakulären machtpolitischen Wechsel in der Führung der beiden Hauptstädte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Diese parallelen Phänomene hingen nicht nur mit der Krise des politischen Systems im jeweiligen Land zusammen, sondern waren sie auch Ausdruck der grundlegenden Probleme der neuen Phase der metropolitanen Entwicklung in Europa.

Im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts wurde deutlich, dass die moderne Metropole, zum Schauplatz einer kritischen Häufung von sozialen und ökologischen Krisen geworden war. An die Stelle der einseitigen, regulierenden Stadtverwaltung ist ein aktives, interventionistisches Stadtmanagement getreten, das die städtische Umwelt und die Lebensbedingungen auf vielfältige Weise gestaltet.

Karl Luegers (1897–1910) Tätigkeit ist in der zentral-europäischen Geschichtsschreibung viel besser bekannt als die von István Bárczy (1906–1918). Unter dem Bürgermeisteramt des Letzteren wurden bedeutende Veränderungen durchgeführt. Unter anderen wurden die Gas- und Elektrizitätswerke sowie die Straßenbahn der Großstadt in öffentliches Eigentum überführt. Im Rahmen Bárczys Stadtentwicklungsprogramms wurden zahlreiche Schulen, Wohnungen sowie soziale und kulturelle Einrichtungen gebaut. Nach Ablauf seiner Amtszeit, am 10. April 1918, wurde er zum Oberbürgermeister gewählt. In den ersten Tagen 1919 trat er als Oberbürgermeister und von allen politischen Ämtern (vorübergehend) zurück.

Bárczy war dazu gezwungen, nicht nur den allgemeinen Schwierigkeiten einer modernen Großstadt am Anfang des 20. Jahrhunderts, sondern auch den speziellen Problemen gegenüberzustehen, die nach 1914 aus dem Kriegszustand stammten. Der geplante Vortrag fokussiert auf die sozialen Maßnahmen und auf die Bauprojekte, mit denen die existenziellen Schwierigkeiten der Unsterben- und der unteren Mittelschicht kompensiert werden sollten. Die Analyse umfasst die von der Hauptstadt finanzierten Wohnungsbauprogramme, die Bauprojekte für Schulengebäude, die Entwicklung von Versorgungswerken und die Armenfürsorge.

In den Datenbanken des Hauptstädtischen Archivs Budapest stehen die erforschbaren Reihen der architektonischen Plansammlung postenmäßig aufgeschlüsselte Datengruppen zur Verfügung. Der Vortrag basiert sich auf der Analyse der Reihe „Pläne der Hauptstadt Budapest, Pläne des Bauamtes“ (Archiv der Hauptstadt Budapest, XV.17.d.329).

ANDREAS WEIGL, Wiener Stadt- und Landesarchiv

Rote Patriarchen? Sozialdemokratische Bürgermeister in Wien und ihre innerparteilichen Rivalen

Mit dem Amtsantritt von Bürgermeister (der Begriff Oberbürgermeister ist in Österreich nicht üblich) Jakob Reumann im Mai 1919 beginnt die Reihe sozialdemokratischer Politiker in dieser Funktion, die bis in die Gegenwart mit Ausnahme der Diktaturen in den Jahren 1934–1945 ungebrochen besteht. Der Beitrag behandelt am Beispiel der Bürgermeister Karl Seitz (Amtsperiode: 1923–1934), Franz Jonas (1951–1965) und Leopold Gratz (1973–1984) die Frage, inwieweit sich die „roten Patriarchen“ in ihrem Amtsverständnis von ihren zum Teil sehr populären Vorgängern („Bürgerkaiser“ Karl Lueger) unterschieden und welchen Grenzen ihrer Macht durch innerparteiliche Konkurrenten, besonders den Finanzstadträten, gezogen wurden. Der zeitliche Bogen wird dabei bewusst von der Ersten in die Zweite Republik gezogen. Ausgeklammert bleiben die Bürgermeister der Nachkriegszeit der beiden Weltkriege, weil diese auch als machtpolitische Ausnahmeperioden anzusehen sind in denen die Fremdbestimmung durch die jeweiligen Siegermächte eine zentrale Rolle spielte.

WŁODZIMIERZ ZIENTARA, Katedra filologii germańskiej, Wydział filologiczny, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń

Verdienste des Oberbürgermeisters Theodor Eduard Körner für die Stadt Thorn im 19. Jahrhundert

Teodor Edward Körner (1810–1891) war Jurist, Thorner Oberbürgermeister, sehr verdient für die Entwicklung der städtischen Kultur im Allgemeinen, des Schulwesens. Dank seinen Bemühungen wurde ein Gaswerk gebaut und die Stadt wurde mit Gas beleuchtet. In seiner Amtszeit entstanden Telefon- und Eisenbahnverbindungen, wurde eine Eisenbahnbrücke über die Weichsel gebaut. Die Tätigkeit Körners war tatsächlich vielseitig. Er engagierte sich in soziale Initiativen, Waisenhäuser, Krankenkassen für die Gesellen, Entstehung der städtischen Feuerwehr. Körner wurde der erste Vorsitzende des Copernicus Vereins für Wissenschaft und Kunst (1835–1945), publizierte zu juristischen, ökonomischen, sozialen Fragen. Erst der Gesundheitszustand verursachte 1871 seinen Verzicht auf weitere öffentliche Arbeit. Für seine Verdienste bekam er vom König von Preussen den Titel des Geheimen Rates und in der Stadt des Ehrenbürgers von Thorn.

JAN ŽUPANIČ, Historický ústav Akademie věd ČR

Elita města, elita státu? Nobilitace purkmistrů a starostů královského hlavního města Prahy

Josefinské reformy městské správy vedly k proměně postavení úředníků i hlavních reprezentantů (purkmistrů) královských a komorních měst. Dotkly se samozřejmě i české metropole, která bylo roku 1784 po právní stránce sjednocena do tzv. Královského hlavního města Prahy roku 1784. V následujících několika dekádách bylo sedm purkmistrů (či též starostů) povýšeno do šlechtického stavu. Cílem příspěvku je zachytit důvody jejich nobilitací v komparaci se šlechtickou politikou rakouské monarchie v dlouhém 19. století.